ОТЪ ВИТОША ДО РОДОПА.

(България, Румелия и Турция.)

Пжтни бѣлѣжки прѣзъ 1883 година.

(Продължение отъ V книга.)

Юний 28

(Излизанието отъ Марково. Влизанието въ Родопитѣ. Ени-Кьой. Юрюцката поляна. Нѣколко думи за юрюцитѣ. Глѣдъ отъ Юрюцката-поляна. Куллята. Бѣла-Черква. Глѣдъ отъ Бѣла-Черква. Новостроящий са мънастирь. Остатъкъ отъ староврѣмский мънастирь. Пладнуванио. Разговори съ Пангаля. *Прѣсина.* Шейтанъ-Кьой. Чешми по стръмнината надъ с. Фойна. Смѣшни случки съ Пангаля. Мѣстностьта *Ропата.* Кратко очъртание на Рупчоската Околия. Непрѣдаденитѣ или непокорнитѣ села. Фойна. Павалско. Видна разлика въ жилищата, облѣклото, говора и нравитѣ. Отъ с. Фойна до г. Червена. Грозни спомѣни отъ 1878 год. Пжтувание съ страхъ до „Гроба.“ Пѣсеньта „Труица брàтя грàда градѝли.“ Прѣспавание на страшно мѣсто.)

Сутреньта рано излѣзохме отъ Марково и влѣзохме въ Родопитѣ. Вчерашния и нощесния силни дъждове бѣхж разровили и тъй лошитѣ пжтеки по стръмнитѣ бърда, така щото ний бѣхме принудени да вървимъ пѣша прѣзъ сичкия долъ до *Ени-Кьой.* До два боя бѣ изгрѣло слънцето, когато влѣзохме въ района на първото помашко село. И тукъ неволно тѣкжтъ человѣку въспоминания за черното минало на нашия народъ въ онази страна.

Ени-кьой спада въ Пловдивската Околия, 4 часа на югъ отъ г. Пловдивъ, 4 часа на сѣверъ отъ планината *Бѣла-Черква* и $^1/_2$ ч. на западъ отъ Ново-Село. Споредъ официалната статистика отъ 1880 год. това село състои отъ 54 кжщи, 62 домакинства, 398 д. жители (209 м. 189 ж.), сичкитѣ българи отъ мохамеданско вѣроисповѣдание. Прѣзъ врѣмето на войната тѣ сж бѣгали, но наскоро сж са завърнали отъ бѣгството и си сж занели имуществата. Прѣзъ това врѣме, когато минувахме отъ тамо, каза ни единъ помакъ, че ще са изселяватъ, но ако могжтъ да намѣрятъ купувачи, които да купжтъ цѣлото село съ сичкитѣ недвижими имоти. Отъ названието на селото разбираме, че то е новоосновано отъ прѣселени потурчинаци изъ вжтрѣшностьта и за тò не са сдържа съ никакво помашко село.

Кжщицитѣ въ това селце сж малки, но сé пакъ сж пó-добри отъ онѣзи въ полскитѣ села. Главнитѣ имъ стѣни сж построени отъ камъкъ, и тукъ-тамъ са мѣркжтъ двукатни кжщя по единъ кроежъ направени. Сичкитѣ кжщи сж покрити съ каменни плочи. Иматъ и джамия съ минаре. Селото е расположено въ една хубава долина, за-

крита отъ сѣверния вѣтъръ отъ едно бърдо, което са издига надъ Марково; надъ селото са простира голѣмо бранище гора; около селото има много лозя и мисирлици, а на врѣдъ, около и въ селото, насадени овощия, прѣимуществено ябълки и круши по лозята и градинитѣ. Земята е много плодородна. Овощията узрѣвжтъ слѣдъ Петровъ-день, а гроздето къмъ края на Септемврий и въ началото на Октомврий, когато полската работа е почти свършена. Разбира са тогава, че тукашното грозде по-скжпо са продава и то сичкото за ѣдение въ Пловдивъ. Населението е трудолюбиво и цѣлата долина е прѣобърнало на привлекателна градина. Та и тая е главната причина, дѣто тукашнитѣ помаци не са вдавжтъ на изселвание, защото нѣколцината върнали са бѣгалци имъ са расказали, че подобна плодородна и обработена земя съ отглѣдани лозя, овощия и градини не могжтъ намѣри ни въ Европейска, ни въ Азиатска Турция. Има тукъ градинари помаци, които само отъ ябълки и круши печелжтъ по 3.000 л. за едно лѣто.

За да поразглѣдаме селото по-отблизо и по-добрѣ, слѣзохме на селската чешма да пийнемъ водица и да са поотморимъ подъ стъблатитѣ овощни дървета. Нѣколкото жени, които чакахж да наливжтъ вода, веднага са забулихж съ шаренитѣ си *тестемели*, колкото очитѣ имъ да са виджтъ и обърнахж гърбоветѣ си къмъ насъ, а маловъзрастнитѣ момичета, съ здрави и червендалясти лица, свободно си наливахж вода въ бѣли *харкули* и си приказвахж по нарѣчие чисто българско, по рупченската язиковна отрасъль. Отъ тукъ пжтника захваща да слуша тройнитѣ членове *тъ, та, то; съ, са, со; нъ, на, но;* чюе въпросителното мѣстоимение *кутри, кутра, кутро;* неопредѣлителнитѣ — *никутри, никутра, никутро* (никой, никоя, никое,); тройнитѣ показателни мѣстоимѣния *той, тая, това; сой, сая, сова; ной, ная, ноя;* тройното нарѣчие—*тоай, соай, ноай* (тжй, така); слуша числата да са казвжтъ по турски и тукъ-тамъ нѣкои грьцки думи, като *харкула* (котелъ), *лъпида* (ржждясалъ ножь), *левтиря* (неоженена) и пр. и даже нѣкои латински, като напр. *гранта* (голѣмъ и юнакъ чилякъ), *шорфантия* (отъ charphant, съ която означавжтъ лукава и развратна жена), *скала* (сълба) и други още нѣкои, на които не е тукъ мѣстото да са изброявжтъ.

Облѣклото на тукашнитѣ помаци и помакини не е до толкозъ истънчено и пьстро, както на онѣзи въ по-вжтрѣшнитѣ помашки села, ала пакъ не е до тамъ грубо изработено и ошито, както облѣклото на полскитѣ турци, ако по кроежа и да подхожда къмъ него нежели къмъ българското. Тукъ помацитѣ носжтъ червени фесове, навити отдолу съ бѣли чалмици; *дулама, забунь* или антерия и потури отъ черна или жълтникава аба; помакинитѣ — бѣли *тестемели* надъ червенитѣ фесове и срѣбърнитѣ *теиелици*, шарени съ тѣсни червени и бѣли пръчки, *жубета* съ виснати ракави и разцѣпени страни, пьстри миндили и шарени чорапи. Сичкитѣ материи за облѣклото сж мѣстно издѣлие съ исключение на нѣкои шарила, които са купувжтъ отъ праматаритѣ въ Пловдивъ. Пѣснитѣ сж завардени български, хорото, както въ повечето истурчени села, и тукъ е замѣстено съ байрямската

люлка отъ вжжа; *межитѣ* нощни и дневни, зимни и лѣтни сж запазени, само че дневнитѣ за спомагателно копание и прѣдение, вмѣсто съ хоро свършватъ са съ люлѣяние на люлка, спровождано съ любовни български пѣсни, въ които, вмѣсто Иванъ, слушаме Ахмедъ и вмѣсто Рада — Айша или вмѣсто Тодорка — Фатминка. Въ много помашки пѣсни сж завардени и български имена.

Се по разваления прѣзъ нощьта пжть, ний вървяхме пѣши по стръмнината, оставяйки назадь селото Ени-Кьой. Стигахме и срѣщахме пжтници отъ Рупчоската околия, българе-християне, българе-мохамеданци, които отивахж за и са връщахж отъ Пловдивъ. Отиващитѣ въ Пловдивъ карахж за продань сурови дьски, издѣлани дьски за бъчви и бурета, изработени бъклици, а нѣкои помаци карахж съ магаренцата си дърва, само и само да не отиватъ праздни. Онѣзи, които са връщахж, карахж ржжь, пченица, оризъ и зеленчукъ. Ето въ що са състои главната размѣнна търговия между Рупченския балканъ и Пловдивското поле.

Додѣ да са искачимъ на малката равнина *Юрюцка-Поляна* или както ж наричатъ помацитѣ *Юрюкъ-Аланъ*, гранична точка на Пловдивската, Конушката и Рупчоската околии, едно отъ товаренитѣ съ жито муле на Узунъ-Михаля постана въ Ени-Кьойската *Борика* (гора обрасла съ борови дървета). Слѣдъ една малка почивка и подхрана, дано са съвземе замореното добиче, ратая Мутю отъ Пашмаклж трѣбаше да остане да чака, а ний са искачихме заморени и зозноени на Юрюцката Поляна, малка равнина съ величественъ широкъ и приятенъ кржгоглѣдъ. Названията *Юрюкъ-Аланъ*, *Юрюцки-Гробища*, *Юрюцка-Поляна*, *Юрюцки-Каменъ*, *Юрюцки-Колиби* и *Юрюцка-Гора* изобилватъ въ Родопскитѣ височини. Това свидѣтелствува, че тукъ едно врѣме е имало много кочуващи съ стадата си юрюци, които сж обитавали въ много планински пасбища. Нѣщо прѣди 100 год. тия юрюци сж изчезнали постьпенно, като сж продали и земитѣ си на съсѣднитѣ стари и нови, основани слѣдъ истурчването, села и сега нѣма никакви слѣди отъ тѣхъ; вмѣсто тѣхъ, сегà въ по-малко количество, дохождатъ лѣтно врѣме гърци каракачани и прѣкупуватъ лѣтната паша въ широкитѣ селски пасбища. Защо едно врѣме въ Родопитѣ е имало много юрюци и кога точно сж са отмахнали? На това е мжчно да са отговори. За това различно може да са прѣдполага. Само свѣстното изучване на работата на мѣстото нѣкога ще ни доведе до освѣтление. Споредъ едно прѣдание, юрюцитѣ сж пущали отъ къмъ южнитѣ прибрѣжия съ цѣль агитаторска; тѣ сж биле колонизирвани въ вжтрѣшностьта. На тая чисто-българска страна постьпенно за да услабва мѣстния български елементъ, като му са стѣсняватъ пасбищата и друго да спомогнатъ за съвършенното завоевание на широкитѣ и неизвѣстни Родопски планини, като бждатъ т. е. юрюцитѣ, подпорка на дивитѣ завоеватели, додѣ истурчатъ населението. При турчанието юрюцитѣ сж спомагали на ходжитѣ ту чрѣзъ придумване планинското население съ добро да си промѣни вѣрата, ту съ отнемание пасбищата имъ, ту съ насилие, дѣто сж биле заячени. Слѣдъ истурчванието на нѣкое село и слѣдъ съвършен-

ното му покорение, тѣ му сж оставяли или продавали завзетитѣ понапрѣдъ пасбища и си сж заминували надолу. По тоя начинъ юрюцитѣ сж изчезнали. А че тѣхното дохождание въ Родопитѣ е имало и пропагандическа цѣль между скотовъдческото население служи ни и факта, че тѣ сж са биле загнѣздили въ вжтрѣшностьта на Родопитѣ подъ видъ на скотовъдци и нѣколко десетини години отъ затурчването на българитѣ, тѣ не сж докачили българитѣ въ южна и югоисточна Родопа за да имжтъ свободенъ входъ и исходъ за вътрѣшностьта. Ето дѣ нѣкои искжтъ да намѣрятъ причината за по-кжсното истурчване на българитѣ въ планинскитѣ мѣста отъ коритата на Скеченската и Гюмюрджюнската рѣки и нуждата да са засѣлжтъ турски колонии въ Источна-Родопа (сегашно *Кжрджалж*, *Султанъ-Ери* и часть отъ *Вакжфътъ*) и въ южнитѣ ѝ рѣбра и поли (сегашно *Чечь-Кьойлери и Челенкътъ*, въ които главния поминъкъ на размѣсенитѣ турко-помаци е разбойничеството, до толкова традиционно за онова население, щото който не са научи да краде и обира, не му давжтъ мома да са ожени).

Както казахъ и по-горѣ Юрюцката Поляна е приятно мѣсто. Тамъ са раздѣля главния рупчоски пжть на двѣ вѣтви; едната прѣзъ Ени-Кьой и Марково води за Пловдивъ въ сѣверна посока, а другата прѣзъ Яворово и Лясково въ источна посока за Станимака. Отъ Юрюцка-Поляна има още малки пжтеки за с. Ново-сель, за Кукленския Мънастирь Св. Георги и за с. Добри-Лжгъ. Като са обьрнешъ къмъ сѣверъ, видимъ постьпенно наведенитѣ сѣверни Родопини поли съ хубави селца по тѣхъ, видиме широкото Пловдивско поле, часть отъ Пазарджишкото съ Вѣтренското гьрко, а задъ полето са синѣжтъ Средно-Горскитѣ и Старо-Планински височини. Къмъ истокъ са простира продълговатото бърдо *Кара-Мандра* и съ своитѣ борики и синкави отрасли са разстила надъ Ново-Сель, Кукленъ, Воденъ и Станимака; отъ сѣверната му страна, повечето покрита съ борови дьрвета, водата са слива въ Марицинитѣ притоци, а отъ южната му, покрита съ борова и букова гора, са слива въ коритото на Добри-Лжгската рѣка Луковица, която близо при Станимака са втича въ Чепеларската рѣка. По върха на *Кара-Мандра* има хубавъ пжть дори до Яврово и пжтника не може да са насити въ продължение на два часа отъ хубавия глѣдъ прѣзъ пролѣтно и лѣтно врѣме. На югъ и юго-истокъ ни са мѣркжтъ безбройни върхове и бьрда, на които края са не види. Най-далечнитѣ бьрда къмъ югъ са синѣжтъ и едвамъ ги съзираме, като синя мжгла, а при все това тѣ пакъ не сж послѣднитѣ южни бьрда на Родопитѣ, а сж водораздѣлнитѣ бьрда на *Марица* и *Арда*, широкия басейнъ на която е невидимъ отъ Юрюцката-Поляна и остава задъ синьовиднитѣ далечни бьрда: *Джебеля* надъ Чепеларе, *Кара-Коласъ* и *Ени-Ханъ-Баба* на турско-румелийската граница.

Ний продължавахме пжтя къмъ Бѣла-Черква въ юго-западна посока. Пжтя е тукъ равенъ и повече по върховетѣ на живописнитѣ бьрда, като са искачва по-високо и по-високо и като са прѣмѣта ту къмъ басейна на Добралжгската рѣка, ту къмъ тоя на Дедковската рѣка. На $^1/_2$ часъ до високото бърдо Бѣла-Черква, пжтя върви се по

западната страна на върха и отъ тамъ глѣдаме селата Бойково и Дѣдево. Другаритѣ ми въ пѫть постоянно питахѫ за работата въ Княжеството, за княза, войската, управлението, търговията и училищата. Съ благоговение тѣ слушахѫ, а особенно по-интелигентния Даниилъ, за освободената страна на широкото ни отечество. Пангаловитѣ въпроси са въртяхѫ повече по търговията, богатството и печалбитѣ. Даниловитѣ по управлението и политиката, а Михалювитѣ най-повече по образованието, тъй като първия е търговецъ, абаджия и баснословенъ скѫперникъ, втория търговецъ и турски чиновникъ, а третия прѣдседатель на Черковно-Училищното Настоятелство. Прѣзъ гѫста елхова гора отъ двѣтѣ страни на пѫтя, посрѣдъ приятната миризма отъ елхитѣ, стигнахме до мѣстото, нарѣчено *Куллата*, защото тамъ на крьстопѫтя и въ турско врѣме е имало стражарска колиба, та че и слѣдъ освобождението Пловдивската Окр. Комиссия е била пренудена отъ периодическитѣ обири по *Бѣла-Черква* да построи на окрѫжни равноски нова каменна двукатна стражарница, вмѣсто изгорѣната прѣзъ турския бѣгъ въ 1877—78, стара турска колиба. Отъ стражарницата изскокна единъ джандаринъ, поизглѣда ни и пакъ си влѣзе, а ний пакъ си продължавахме пѫтя прѣзъ каменливата *Хайдутска-Трапеза,* къмъ развалинитѣ на стария мънастирь Св. Петръ и Павелъ. Прѣди да стигнемъ до развалинитѣ, стигнахме кираджии отъ с. Орѣхово. лѣжаще ½ часъ на западъ отъ Фойна. Тѣ карахѫ отъ Станимака нѣколко товара вино и ракия за гоститѣ, които щѣхѫ да присѫтствувѫтъ идущата недѣля, на 3-ий Юлий, при освящението на новопостроената имъ черква. Орѣховчанитѣ ни помолихѫ, като си отидемъ въ Ахѫ-Челеби, да приканимъ повече хора отъ селата да отидѫтъ за освящението на селската черква, за което биле проводили и особенъ пратенникъ съ писма до селата. Ний имъ са обѣщахме, че ще подѣйствуваме мѣжду познатитѣ си, да дойдѫтъ на гости, а на поканата имъ да ни почерпѭтъ отъ буретата винце и ракийца, поблагодарихме имъ съ любезенъ отказъ, защото едно буре ракия и двѣ бурета вино бѣхѫ испразднили по пѫтя отъ Станимака до Бѣла-Черква за черпение пѫтницитѣ, които стигали и срѣщѫли и на които порѫчвали да канѭтъ гости отъ селата.

Тъкмо на пладнѣ стигнахме на онази точка отъ върха Бѣла-Черква, дѣто сѫ развалинитѣ на стария мънастирь, споменатъ по-горѣ. Слѣзохме на западната страна на новостроющий са тогава мънастирь, подъ дебелата сѣнка на сводностьлбатитѣ елхи и борики за да пладнуваме и са отморимъ отъ половинъ-дневното пѫтувание. Растоварихме товаренитѣ добитъци, спѫнахме мулетата съ *сиони* и букаи, послахме синитѣ кичени халища на зелената морава и сѣднахме.

Бърдото или планината Бѣла-Черква спада въ Рупчоската Околия и е едно отъ най-високитѣ въ севѣрнитѣ рѣбра на Родопитѣ. То има много постьпенно снишаващи са вѣтви къмъ истокъ, западъ, севѣръ и югъ, които вѣтви образувѫтъ много долини съ малки долчинки и полянки, покрити западнитѣ и севѣрнитѣ съ борова и елхова гора, прошарена съ букови и лѣскови дървета, а источнитѣ —повече съ букова гора, храсталакъ и фойни. Мѣстото, дѣто сѫ развалинитѣ

на едноврѣменшния мънастирь Св. Петръ и Павелъ, види са, е най-високата точка на бърдото, а названието си бърдото трѣба да е получило отъ мънастирската черква, която, като построена на най-високата точка, глѣдала са е много отъ далечь; защото отъ тая точка на сѣверъ са синѣе Пловдивското поле и мжгловиднитѣ върхове и бърда на Срѣдна-Гора и Стара-Планина, на истокъ ни са мѣрка по-отблизо продълговатото бърдо—вѣтвь отъ Бѣла-Черква — което отъ черния си изглѣдъ трѣба да е получило наименованието си Кара-Мандра и което, като са спуща съ рѣбрата си надъ Кукленъ, Воденъ и Станимака, закрива отъ насъ селата Яврово и Лясково; задъ Кара-Мандра и задъ Станимашкитѣ каменливи бърда глѣдаме пъкъ да са синѣе равно поле, широко като че е по-високо отъ Родопскитѣ поли: на югоистокъ и югъ глѣдаме високитѣ върхове на юговското бърдо *Брезъе*, което къмъ насъ са прѣдставлява много стръмно; видиме една отъ голѣмитѣ вѣтви на Бѣла-Черква, *Баба*, разстлана въ видъ на тумбести поляни между рѣкитѣ Лукавица и Чепеларската и върха ѝ граничи землищета на *Лясково* и *Бачково*; по-далечь видимъ водораздѣлната чърта на Марица и Арда: Ени-Ханъ-Баба, Кара-Куласъ и Султанъ-Ерскитѣ планини; най-южното Родопско бърдо надъ Гюмюрджюне, едвамъ са види, потжнало въ безбройни мжгляни шилнѣсти и тжпи върхове въ долината на Арда и *Съюютли*; далече на югъ силомъ са виджтъ съ голо око крайнитѣ вѣрхове на южна Родопа, а именно *Чингене-Хиссаръ*, *Улу-Яйле* и *Елидже* — видоразделни чърти на Арда и южнитѣ припολски долчинки на юго-западъ видимъ далечь единъ върхъ, но немогж да кажа да ли е Крушовската планина, отъ която Свѣто-Стефанската граница отиваше къмъ Буру-Гьолъ при Бѣлото море; на западъ глѣдаме каменното и черно бърдо *Персенкъ*, задъ което са намира помашката република въ долината на р. Кричма, а задъ Персенкь ни са показвжтъ, като синя мжгла, Рилскитѣ върхове надъ Самоковъ

Прѣлестната околность, покрититѣ съ гора многочисленни и съ разни направления рѣбра, отдѣляжщи са отъ Бѣла-Черква, живописнитѣ долчинки, образувани отъ разнитѣ вѣтви и пространния кржгоглѣдъ, края на който са синѣе, на врѣмето трѣба да сж привлѣкли вниманието на набожни хора, да са погрижжтъ за построяванието на мънастирь. Може би при това, още политически и стратегически причини да сж изисквали учрѣждаванието на подобно завѣдение на самия пжтъ отъ Тракийското поле за брѣговетѣ на Бѣло-Море и не близо до никое село; може би най-сѣтнѣ да е билъ направенъ мънастиря за прибѣжище на пжтници въ зимно врѣме, когато много пжти тукъ пжтя са спира отъ дебелитѣ снѣгове прѣспи, натрупвани отъ постоянния вѣтъръ. Както и да е, тукъ е имало български мънастирь до XVI столѣтие или до врѣмето, въ което са е позволило или заповѣдало на истурченитѣ българи да опустошжтъ сичкитѣ черкви и мънастири[1]) въ Родопския поясъ отъ Костенецъ до Станимака и отъ тогава на-

---

[1]) Захариевъ. Описание на Т.-Пазарджикската Кааза. 68.

саиъ дори до послѣдната Русско-Турска война въ вжтрѣшностьта на Родопитѣ не е билъ построенъ нито единъ мънастирь.

За тоя мънастирь нищо не са знае до сега, нищо не е издирено. Споредъ едно прѣдание, което са приказва въ околнитѣ села, мънастиря е ималъ широко землище, което са е простирало до Марково, Новосель и Кукленъ къмъ сѣверъ, че сегашния Кукленски Мънастирь Св. Врачь билъ клонъ отъ Бѣло-Черквенския Св. Петръ и Павелъ, че първия билъ построенъ отъ послѣдния и надаренъ съ движими и недвижими имущества и че когато истурченитѣ българи щѣли да нападнжтъ и да разрушжтъ мънастиря, находящитѣ са въ него книжа, цѣнни имущества нощемъ сж прѣнесени за запазвание въ подземнитѣ скривалища на Кукленския Мънастирь. Това прѣдание, а особенно послѣдната му часть, могла би била да са провѣри, ако грьцкитѣ попови, калугери и епитропи бѣхж по-человеци и ако тѣ съ дивашки вандализмъ не бѣхж унищожили много български старини въ мънастиритѣ и ако тѣ съ свойственното имъ мракобѣсие не крияхж и не крижтъ до днесъ най-строго всичко старинно, касажще са до миналото на българитѣ. Въ подъ-Родопскитѣ сега грьцки мънастири са крижтъ смаль не съ разбойническа строгость и смѣлость много свѣтлини върху старото минало на Родопскитѣ българи и върху не много отколѣшния вѣрски прѣвратъ въ широкитѣ Родопски планини и кой каквото и да казва, нашитѣ българи много сбъркахж, че не разглѣдахж старитѣ мънастирски архиви прѣзъ 1877—78 год., когато обстоятелствата бѣхж благоприятни за раскривание на скрититѣ отъ неприятелитѣ на разсвѣтлението видѣлини. „Ама кой знаяше тогава, че България ще бжде распокжсана?“ Съ тия думи са тѣшжтъ нашитѣ учени патриоти, на които въ ржцѣтѣ бѣ да изваджтъ видѣлината отъ подъ неприятелския шиникъ. Както и да е, но старото минало на мънастиря си остава неизвѣстно, защото калугеритѣ отъ Кукленския и Бачковския Мънастири не допущжтъ българинъ въ библеотекитѣ и старитѣ подземни архиви и ний ще бждемъ принудени пакъ да прибѣгваме до съмнителнитѣ и противорѣчащи едно на друго мѣстни старонародни прѣдания.

Освѣнъ горното прѣдположение, че мънастиря е разрушенъ отъ истурченитѣ българи, има едно прѣдание между населението въ околнитѣ села за растурянието на мънастиря. Приказва са така: Мънастиря Св. Петръ и Павелъ е билъ много богатъ мънастирь и турцитѣ турили око на него. Когато турцитѣ превземали Пловдивъ, много са озорили, защото имало въ града много храна и освѣнъ това населението мжжки са опирало; тогава единъ турчинъ, наученъ отъ едно поробено момче изъ Пловдивъ. строшилъ кюнцитѣ, по които текла планинска вода отъ Марково за Пловдивъ. Лишено градското население отъ чиста вода, то било принудено да са прѣдаде, но турцитѣ и царя, за награда на горѣспомѣнжтия турчинъ, обѣщалъ му са, че ще му подари сичкото землище около Марково, колкото може да забиколи съ конь за цѣлъ единъ день. Турчина обиколилъ широко пространство въ полето и планината и между друго вкаралъ въ обиколеното пространство и Бѣла-Черква, вслѣдствие на което коня му, прѣсиленъ,

нукналъ са кадѣ Добри-Лѫгъ, на мѣстото, извѣстно до днесъ подъ название Побитъ-Каменъ. Ядосанъ турчина убилъ най-напрѣдъ робчето. Та че усвоилъ богатия мънастирь съ широкото му землище и прѣкаралъ движимитѣ му имущества на 300 мулета. На тоя турчинъ билъ потомецъ днешния Марковски Бей.

Мънастиря че е билъ богатъ, свидѣтелствува и това, че той е притѣжавалъ воденици въ ближната долчинка Пепелашь-Дере и мѣстото, дѣто сѫ биле воденицитѣ, до днесъ носи название *Кишишъ-Дермени*, дѣто, казвѫтъ, имало нѣкакви грамади, останки отъ старитѣ мънастирски воденици.

Слѣдъ врѣме турчина или потомцитѣ му полегка-легка сѫ продавали на околнитѣ села усвоенитѣ землища. Мънастирското землище спаднало за хатъра на единъ помакъ, Добрилѫжки Бей къмъ с. *Добри-Лѫгъ*, ако по-ближнитѣ села *Косово* (прѣкрьстено отъ турскитѣ власти на Шейтанъ-Кьой), Фойна, Рахово, Бойково и Дѣдово да сѫ искали да го купѫтъ. По тая причина тия села и до днесъ имѫтъ споръ съ общината въ Добри-Лѫгъ и границата между селскитѣ землища и до днесъ още не е точно опрѣдѣлена. Мѣстностьта, наблизо около мънастиря, ѭ имѫтъ сичкитѣ села за своя и сичкитѣ, съ исключение на Добри-Лѫгъ, сѫ исказали желание да са придаде отново на новостроющий са мънастирь, който да съставлява особенна община съ особенно землище, когато Добри-Лѫжанитѣ желаѭтъ мънастиря да спада въ тѣхното землище и да съставлява часть отъ общината имъ, която щѣла да подари сичкитѣ нужднн ниви, ливади, гори и пасбища на мънастиря. За разрѣшение спора между селата и за туряние граница на землищата имъ, дохождала бѣ единъ пѫть коммиссия отъ Пловдивъ, но нищо не могла да направи за помиряванието на спорящитѣ са. Идущата недѣля са очакваше друга коммиссия, която да размѣри землище за мънастиря, като отдѣли отъ общинскитѣ землища на околнитѣ села по нѣщо и като вкара спорнитѣ мѣста въ бѫдѫщето особенно землище на мънастиря. Но, до колкото са научихъ, Добри-Лѫжанитѣ нѣма да пристанѫтъ на подобно разрѣшение на спора и ще постоянствувѫтъ, щото спорното землище, а и самия мънастирь да остане въ тѣхната мерия и мънастиря да са нарича Добри-Лѫгски.[1])

Както казахъ и по-горѣ, на сѫщото мѣсто и даже на сѫщитѣ основи са прави сега новъ мънастирь. Грамадата отъ мънастирската черква и запазената источна стѣна заедно съ источния наддаденъ вънъ отъ стѣната сводъ сѫ привличали вниманието на проходящитѣ пѫтници, особенно слѣдъ послѣдната война, отъ когато, споредъ изражението на рупцитѣ, „царството са е дало християнитѣмь.“ За нѣколко столѣтия, источния сводъ, направенъ отъ шупливи, дѣлани камани, кьртени изъ ближнитѣ каменоломи, разработката на които крие добръ поминъкъ на рупченското българско население слѣдъ направата на скроеното шоссе отъ Чепеларе до Пловдивъ — е устоялъ на силни дъждове и порои, зимни снѣгове и фартуни и лѣтни пекове и горѣ-

---

[1]) Сега спорното землище е усвоено отъ правителството, защото никое село не е имало актъ за него.

щини за да дочака освободени българи и да имъ спомни, че тукъ нѣкога са е издигало богоугодно и вѣрско заведение. Нѣколко стотини години това малко кубенце е напомнювало на проходящитѣ пѫтници за страшното врѣме, когато сѫ дошле турцитѣ и сѫ прѣвзели християнското царство; докарвало имъ е на умъ и вѣрския прѣвратъ въ Родопитѣ отъ 1500 до 1700 год. Стърчалъ е тоя сводъ като старъ памятникъ и е възбуждалъ страшни и грозни въспоминания за турска та звѣрщина и диботия въ разбърканитѣ врѣмена, до дѣто у дѣда Костадина Губера отъ с. Фойна, българинъ, набоженъ и заможенъ са породи слѣдъ освобождението хубавата мисъль: да са поднови разрушения мънастирь и на пукъ на помацитѣ да са направи по-хубавъ. И наистина, мисъль хубава и сполучлива, чрѣзъ която дѣто Костадинъ, ако и бездѣтенъ, ще са увѣковечи името между Рупченското население. Приета и распространена съ въсхищение между набожното планинско население, тая мисъль намѣрила добръ отзивъ и въ Пловдивската Митрополия и въ Пловдивската Окр. Коммиссия, които направихѫ нуждното съдѣйствие за да са прави захванататата зграда съ собственни дѣдо Костадинови срѣдства. Щомъ са турихѫ основитѣ на черквата и на нѣколко двукатни стаи отъ лѣвата ѝ страна, дѣто Костадинъ похарчилъ около 30.000 гроша за зидови и еднажь работата започната и до нѣкждѣ успѣшно карана, българското население отъ околнитѣ села и околии са притекли на помощь. Прѣзъ пролѣтьта биле захванати зградитѣ, при прѣминуванието ни тѣ са покривахѫ, а на 15-ий Авустъ стана тържественното освѣщение на мънастиря отъ Епископа Гервасия въ присѫтствието на гражданскитѣ и военни власти отъ Пловдивъ, Русския Консулъ Сорокина, и Прѣдсѣдателя на Родопската Помашка Републнка Тѫмрѫшлията Ахмедъ-Ага.

При копанието за основитѣ черквата никаква старина не са е намѣрила освѣнъ единъ малъкъ мѣденъ крьстъ, куфъ и просто нашяренъ съ точки и криви линии и отъ двѣтѣ страни. На крьста нема нито букви нито нѣкакво изображение. Надѣвѫтъ са, че ще са намѣри нѣщо старовреѣменно, когато са раскопаѭтъ основитѣ на старата зграда, която около врьсть е опасвала старата черква. Като памятникъ за бѫдѫщето поколение, оставенъ е старня източенъ сводъ и новата източна стѣна е присѣчена близо до него.

Подновяванието на тоя едничькъ мънастиръ по-вѫтрѣ въ Родопитѣ е отъ голѣма полза за онзи край. Първо и първо, нашитѣ българи изъ Пловдивското поле съ врѣме нѣма да ходѭтъ да ги скубѭтъ масторски калугеритѣ на Бачковския, Воденския и Кукленския грьцки мънастири. Второ, очарователната лѣтно врѣме мѣстность ще започне да привлича вниманието на по-ученитѣ хора и тѣ ще са заинтересувѫтъ съ изучванието на Родопитѣ. Трето, зимно врѣме, мънастиря ще бѫде прибѣжище на много проходящи пѫтници. Четвьрто, ако въ мънастиря са тури редъ и надглѣдъ отъ надлѣжното мѣсто, непрѣмѣнно ще са обогати и ще може да са отвори въ него училище за дърводѣлието и каменодѣлието. Изобилната гора и многото каменоломи ще са разработѭтъ и ще принасѭтъ повече полза на планинското население, а особенно, че скоро ще са направи на окрѫжни

разноски коларския пѫть отъ Пловдивъ прѣзъ Марково, Бѣла-Черква и Фойна до Чепеларе. Но разбира са, че нѣколко години ще са минѫтъ до свършванието и уреждането на мънастиря.

Азъ и другаритѣ ми разгледахмѣ постройката на мънастиря и приятната околность, та че слѣзохме пакъ подъ сѣнкитѣ да пладнуваме. Пангаля пакъ нерачѝ да ѣде съ насъ заедно, а си извади останалата четвъртина отъ едина му баеть-хлѣбъ, извади си чотрата съ влютналото са вино, купено въ Пловдивъ ока за 30 пари — когато хубавото вино ҫа продаваше 2—3 гр — извади си отъ дисагитѣ малката попѫтна *стракинка*, въ която си тури 10—12 маслинки, полѣ ги съ 7—8 др. дървено масалце и са обѣдва на особно. Неговото внимание бѣ привлѣчено отъ расказитѣ за софийскиитѣ дарове и богатства и сегашнитѣ му разговори са въртяхѫ се̂ за търговия, печалби и пестение. Той се̂ искаше, като да са намѣри възможность да са свържѫтъ търговски сношения мѣжду българската столица и нашия затѫнтенъ край, та дано са отърве да ходи да мами съ чай-калпавитѣ си аби святогорскитѣ калугери и солунскитѣ терзии, за нищожна, споредъ него, печалба и заедно съ това да може да изучи поне най-малкия си синъ Димитракя въ проектираното Свищовско „Търговско Училище“ за което му расправихъ, та да си негуби врѣмемо съ учение ѝзика въ Солунската Гимнастика. Сиромахъ Пангаля не знаеше, че неговитѣ тѣсни, процѣпени, насярени и съ менгема натискани — за да изглѣдвѫтъ до нѣкѫдѣ корави — аби, въ София не са харчѫтъ, че и да са харчахѫ, гюмрюцитѣ и поскѫпия прѣносъ щѣхѫ да прѣпятствувѫтъ за прѣкарванието на абитѣ. Той бѣ наклоненъ да изостави правянието аби, да започне да работи шеяци само и само да търгува въ София, въ българското царство, да печели повече пари и да изучи Димитракя. Като са наѣдохме, Пангаля ни направи смѣтка за пладнината си. Изялъ сьмъ, каза той, за $4^1/_2$ пари хлѣбъ, за $3^1/_2$ пари зехтинъ, за 4 пари маслинки и испилъ сьмъ за 10 пари вино, сичко за 22 пари. „Ами като си толкова пестеливъ, дѣдо Вълчо, какъ си смѣялъ да си направишъ кѫща на три ката, като сарай, когато отъ неѭ нѣмашъ никакъвъ приходъ“, го попитахъ азъ. „Хей Христаки! Въ нова врѣме нимѣхъ юмъ, та правихъ накàва гулѣма кѫща; я мислѣхъ за синоветѣ ми, та за тѣхъ градихъ, ала излѣзахѫ нефелити и рàзсипници; за това троица не ща да сторѭ *ретъ*, лу Димитракя ща оставѭ съ менѣ, дано баре той стане чилякъ и са научи да държи пари“. Растревожи са подиръ това и захвана да говори на страна. „Магаретата недни; храних хи, учихъ хи, коàщи хми градихъ и парѝ хми дàдахъ да станѫтъ тужари като Господь далъ, та врить людие-не да хми зàвидѫтъ, пакъ тѣ гу удриха йоадру, зафатиха да адатъ, като пашѐ и исплюскаха полвина имането ми; ала я хи ща научаи; лу катò си подамъ ща да сторямъ Никола *ретъ* въ черквана утрешь Евангелье-ну та да са, научатъ какъ са даржатъ пари. Кина да прàвѭ, далъ ми е Господь хубави зетѣве, пакъ лоши синуве“.

— Тогава баре дà ли щишь и намъ дѣлъ отъ иманену ти, запита го на смѣхъ зеть му Даниилъ.

— То са знае, ала и вие щити да ма глѣдате на стару врѣ-

ме. Мои-не синуве ниприляга имане, баре вие гу яште. Халалъ да ви е!

— Уйко! Отъ върбовъ огънь и зетюски *приглядъ* хаирь нѣма. Скривай си ти парицитѣ за стару врѣме, та да си рехатъоващъ, пакъ да си извадятъ ѐчи синове и зетюве, подкачи го Михаль.

— То си е му ей тоай, жѣкумъ Михаль. Белки щатъ да рекоатъ „берекеть версинь"? Не. Я си знаямъ че щатъ да са сбахтоатъ, додѣ ма ни сай още погрѣбли. Ама нѣма кина да прàвя. Право казватъ турце-се, чи дюня-са варви *сомюръ бетеръ*. Людие-се зоаха лу да адоа и пиова, забуриха Госпудя и хичъ ни постьоа. Ала хайда де. Щемъ да видимъ, дуде щатъ да му уткаратъ края.

Да оставимъ сега това, ами хж да ми кажишъ, дѣдо Вълчо, истина ли прѣзъ карашмалжка въ 1876 г. ти си са гърчилъ, запитахъ го азъ.

Додѣ Пангаля да намисли какъ да ма излъже, Михаль го прѣвари съ думитѣ: истина е, истина и по-многу отъ истина; той уйку на старо врѣме бѣ зафатилъ и гоарцки да дума въ Райкуву.

— Нимой хи слуша Христаки, подбра сърдито Пангаля. Я са погоàрчихъ вокъ кумаинданъ, да замажемъ турцемнѣмъ очиме, оти щѣха да изгурятъ казà-на, пакъ какво-су менѣ по *илери-оланъ* щѣха да ма избѣсятъ и тогава каква файдоа. Моя-на коаща кану е най-голѣма въ сéлу-ну и згурафѝсана, лу отъ дѣ са зададяше кьоравъ сáкатъ, у дома са запираше и ако са ни бьоанхъ пугоарчилъ ни щѣше, да ми устане и кожоа-са на гарбоасъ. Да бѣ устаналу какво-су на Данииля и Михаиля фесате и *народни*, Райкуву щѣше да е изгуряло чатжръ чатжръ; ала шюкиръ, чи мужихми да излоажимъ ахряитятюги-не и хюкюматжнъ.

— Ами защо казваше на конащката коммиссия у котри люде има хубавъ силяхъ. пита Михаль смѣешкимъ.

— Казвахъ, оти ма питаха. У дома бѣше коммиссия-на, и ако ни казвахъ, коаща-та ми бѣ утишла воазбогъ. Ала вие трѣба да ма славите, оланджимъ, чи сторихъ мюзевирликъ и за башь гоарканъ Радя, та му зоаха скрития силяхъ, сега, кажите ми, ако ни бьояхъ стàналъ и я гоаркъ, можехъ ли да излѣзамъ рахатъ рахатъ утрешь коммиссия-на и да си испоадя идеата, дену и — мѣхъ на Радя още отъ дѣдо Панарюву врѣме?

— Лоажишь, уйко о о! Ти бѣ станалъ халисъ гоаркъ, и насъ моачеше да вкарашъ въ кòтарата.

— Чи тоай трѣбаше, бре Михале! Охъ ле ле си майку! какви сте людье. Ей уйкувъ, то са тува сига льоасну дума, ама въ нува врѣме хой да видимъ, кой можаше да стои карши. Лу наихъ кадѣ са убоарнишъ кучета, та какво да са ни пóгоарчемъ. И сѣтнѣ ачя са утбистриха работитѣ, нестанахъ ли си народенъ боалгаринъ?

Тоай, ала работа е на куравото да са ударжишъ. Народния боалгаринъ никога са нигоарчи, забѣлѣжи му Даниилъ.

Оставите жанумъ сѐе лàфуви. То са е ново минало и дано ни духòда още, едноашь накòва врѣме. Хайте да зафàтимъ лафъ за други работи. Я най-гòлемъ да са кунущисваме, като Господь далъ и

да лафоваме за таргувия и алжшь-верйшь, каквото храни домъ. Тжй каза Пангаля и отиде да поглѣда пасжтъ ли по-долу мулетата, защото Михаиловитѣ и Данииловитѣ закачания и пояслинания му са досадихж. Отъ далечь съзрѣхме че скъперника Пангалъ дори и хубавата трѣва пробираше за мулето си, което по ханищата, дѣто са плаща, не по-добрѣ храняше отъ сабѣ си.

Слънцето са свѣде, пладнинската жега поотслабѣ и ний трьгнахме да продължаваме пжтуванието си, мисляйки вечерьта да пристигнемъ Чепеларе, та на първия день на Петровъ-день, прѣдъ пладнѣ, да сме въ Горно-Райково. Само $^{3}/_{4}$ отъ часъ са върви въ южна посока по западното подвьршие на Бѣла-Черква, додѣ са стигне бърдото *Прѣсиа*, водораздѣла на *Пепелашъ-Дере*, *Плава* и Косовския Долъ. Бърдото *Прѣсаи* или *Прѣсипа* е тъй расположено, щото постоянно го вѣе вѣтъръ. То е малко нѣщо по-низско отъ главното бърдо на Бѣла-Черква и источната му страна, отъ дѣто пжтя са наваля въ коритото на Косовския Долъ, зимно врѣме са затрупва съ нѣколко аршина дебелъ снѣгъ, вслѣдствие на което пжтницитѣ го прѣчюквжтъ и пжтувжтъ вьрхъ снѣга. Като са навалимъ по една малка стръмнина, пжтя са обрьща въ юго-западна посока сé надолу за да прѣсѣче дерето, което прѣзъ Косово са влива въ Чепеларската рѣка. Отъ *Прѣсиа* имаме хубавъ изглѣдъ къмъ вжтрѣшностьта на срѣдния Родопа. Видижтъ са отъ тамо насрѣщното Косово, расположено на стрьмния като скала лѣвъ брѣгъ на Косовския Долъ. Кжщитѣ му са двукатни и покрити съ дебели плочи. Тѣ са глѣджтъ, като че сж една врьхъ друга и турцитѣ ни най-малко не сж сбъркали, като сж прѣименували това село *Шайтанъ-Кьой* сир. Дяволско-Село. Земята и горитѣ около това село сж оголени. Населението са занимава съ дюлгерство и твърдѣ слабо съ скотовъдство и земледѣлие. Поминъка е до толкозъ мжченъ, щото селянитѣ отъ давна врѣме сж са наситили да живѣжтъ въ това село, но не могжтъ да намѣрижтъ гдѣ да са прѣселжтъ. Прѣзъ врѣмето на окопацията тѣ напустнахж скупомъ селото и слѣзохж въ плодородното поле, та занѣхж турскитѣ кжщи и имущества въ с. Кукленъ и бѣхж наклонни съ хубава цѣна да купжтъ турския дѣлъ отъ това смѣсено село, ако кукленскитѣ турци не бѣхж са възвьрнали отъ бѣгство. И така прѣсѣленцитѣ Косовци слѣдъ като обрахж и прибрахж наполувенъ турскитѣ жита и грозде, още на първата есень бѣхж принудени да напуснжтъ турскитѣ кжщя и имущества и да са завърнжтъ въ селото си. Твърдѣ малко домакинства останахж въ Кукленъ (8 дом. 20 м. 13 ж.). Косовцитѣ и сега са въ намѣрение да са селжтъ, яла не могжтъ да живѣжтъ въ нѣкое полско населено турско село, пъкъ турцитѣ въ подъ-родопскитѣ плодородни села си оставжтъ да живѣжтъ и за напрѣдъ.

Отъ Прѣсна са види и южната часть отъ *Роиката*, ниска котловина, въ която лѣжжтъ селата Павелско и Фойна, отъ които само първото видимъ, а второто са закрива задъ стрьмното бърдо надъ него. Като прѣсича *Косовския Долъ*, пжтя са обрьща къмъ истокъ по дѣсния брѣгъ на дола, и минува прѣзъ гжста борикова гора, дѣто много обири станахж отъ 1878 до 1880 год. Като са искачимъ

на *пръвала*, отъ дѣто са види по-хубаво селото Павилско и отъ дѣто водата са дѣли къмъ Косово и Фойна, ний си слизаме надолу по стръмния и много лошь пѫть за Фойна. Бърдото е почти голо, много стръмно и слѣдъ всѣки дъждъ става нужно да са поправя пѫтя. Прѣзъ урвата, отъ дѣто са страхувашъ да поглѣднешъ надолу къмъ нарѣчения пѫть, слизаме се надолу, послѣ вървимъ малко по равно и пакъ са качимъ по една стръмнина, за да влѣземъ въ с. Фойна. Тоя стръменъ пѫть, който са извървява съ конъ отъ *Пръсипа* до Фойна за 2 часа, а отъ Фойна до Прѣсипа за $2^1/_2$ часа е най-лошия дѣлъ отъ Чепеларе до Пловдивъ и ний са чюдяхме какъ ще са прокара тамъ окрѫженъ пѫть 4 м. широкъ[1]). Отъ долу на-горѣ всѣки не смѣе и да ѣзди едно отъ милость къмъ добитъка друго отъ страхъ да не падне въ нѣкоя урва, а товаренитѣ добитъци на нѣколко мѣста правѭтъ отдихъ. Види са досадителното пѫтувание прѣзъ тоя стръменъ пѫть е подбудило нѣкои человѣколюбиви хора, да направѭтъ чешми и чючюри на всѣки върхъ, на всѣка равнина и на всѣка завѣтка, при които хората и добитъцитѣ могѫтъ да си починѭтъ. И хвала на тия человѣколюбци, ако нѣмаше тукъ и планинска вода за пиянне, не зная какъ щѣше да са пѫтува; а сега отъ *Пръсипа* до Фойна имаме *баруги*, *чючюре*, *бари* и *чешми* съ корита за поение едръ и дребенъ добитъкъ, защото нарѣдко, прѣзъ тоя досадителенъ пѫть са прѣкарвѫтъ цѣли стада овци и кози за лѣтувание въ зеленитѣ планини и зимувание въ широкото поле. Чешмитѣ тукъ са яко направени съ бѣли камани, зидани съ варъ и покрити отъ горѣ съ дебели плочи. Тѣ отъ далечъ са глѣдѫтъ да стърчѫтъ като малки паметници. Отъ лицето имъ има по единъ, два или даже три желѣзни чючюра, (шопки) отъ които водата тече въ голѣми дървени корита, обикновенно 2—3 мѣтра дълги, 30—40 сан. широки и толковъ дълбоки, така щото да побирѫтъ достатъчна вода за напояванието въ едно и сѫщо врѣме 5—6 едри добитъка. При нѣколко чешми има, вмѣсто едно, още нѣколко корита, разбира са по-малки, та водата истича отъ едно корито въ друго, за да могѫтъ да са напоѭтъ цѣли стада. Надъ чючюритѣ има по една открита четвърожгълна дупка, като дулапче, дѣто селянитѣ и селянкитѣ слѣдъ напиванието оставѭтъ *бѣлѣжка* т. е. конецъ или жица отъ поясъ, кърпа, дрѣха или отъ каквото и да е, което са туря, за да не урадиса добитака който е пилъ. Надъ дупката обикновенно стои надписъ за годината, когато са е правила чешмата и името на лицѣто или селото, което ѭ е правило. На двѣ три чешми, вѣроятно направени отъ помаци за *хаиретъ*, надписитѣ заедно съ мермеренитѣ камъни бѣхѫ искъртени прѣзъ Януарий и Февруарий 1878 год., когато тукашното планинско население, опиено отъ дѣдовото Иваново дохождание, прѣслѣдваше даже и турскитѣ пари, а пъкъ каймetата захвърляше по пѫтищата. Водата до чешмитѣ е довѣдена отъ близнитѣ изворчета въ каляни или въ дървени кюнци. Поправката, когато стане нуждно, са извършва или отъ общинитѣ или отъ

[1]) По-сѣтнѣ са научихъ, че пѫтя е скроенъ да мине отъ Прѣспа прѣзъ Малево за Фойна, та са избѣгвѫтъ тия досадителни стръмнини.

частни лица. Ако чешмата е направени отъ частно лице, наслѣдницитѣ му сѫ длъжни да ѭ направѭтъ. Забравихъ да кажа, че въ дупката, дѣто са оставѭтъ бѣлѣжкитѣ, има или дървена копанка съ дръжка или бакѫрено кипче съ желѣзенъ синджиръ, закачено о една халка, или изрѣзана кратуна (сакъ) за точение и пияние вода.

На послѣдната чешма, отъ прѣспа надолу, надъ с. *Фойна*, ний са позапряхми за отдихъ. Защото Пангаля бѣше много скѫперникъ, щѣше да са пукне отъ ядъ, за дѣто си забрави подъ сѣнката на Бѣла-Черква черния Свято-Горски бастунъ. Не е на добро, казваше той, тая случка. Прѣдчувствуваше той, че това било знакъ на неблагоприятно рѣшение на въпроса за *абаджийскитѣ пари*, отъ възбуждането на който въпросъ, той бѣше са отстранилъ за нѣкалко врѣме въ Пловдивъ, тъй като той вѣроятно е замѣсенъ въ това голѣмо, прѣди 40 годишно, злоупотрѣбено правителствено прѣдприятие, съ което ще са запознаѭтъ читателитѣ, когато отидемъ въ Ахѫ-Челеби. Плашаше са той отъ изгубването на Свято-Горската вещь всрѣдъ планината и ако да са съгласяхме да го чакаме, той би са върналъ назадъ да ѭ намѣри. Нажаленъ и наскърбенъ, едно отъ скѫперничество, друго отъ суевѣрие, извади отъ дисагитѣ чотрицата си и глътна нѣколко пѫти. Въ умората винцето е отишло на отворено мѣсто и той повидимому са развѣсели. Въ това врѣме къмъ Фойна са връщахѫ отъ работа 3 помаци, 6 помакини и 1 помаче. Помакинитѣ връвяшкомъ оплашени си обърнахѫ гърбоветѣ къмъ насъ, за да укриѭтъ лицата си, а помацитѣ съ миролюбиво настраение и съ вежливъ гласъ ни поздравихѫ съ „урала“ и заминахѫ безъ да смѣѭтъ да ни изглѣдѫтъ хубаво. Додѣ да имъ отговоримъ „алларазола“ Пангаля, въодушевенъ отъ миролюбивото имъ настроение, закрьсти са и викна ; „Сполайти, Боже Господѣву, чи дучакахми храстянску царству!“ Ний му казахме да не вика толкозъ, като лудъ, а проходящитѣ го поизглѣдахѫ плаво и слѣдвахѫ пѫтя си. На питанието, за какво извика тѫй прѣдъ помацитѣ, Пангаля отговори:„ за да пузнаятъ гладнитѣ щенце, чи нầша-са вѣра е йстинска и чи кога да е пакъ щатъ да си станатъ христяне; вие незнайте какъ въ турско врѣме съсъ страхъ варвѣхме присъ сѣе мѣста и га да на срьоашне ахрянинъ, утлахкахме са утъ поатясъ. Хей, мили Боже Господю! Да ли са ще будноашъ убоарна и наше-ну нахъ тува!“ Възвикна отъ дълбочината на сърдцето си Пангаля и засмърка амфие, защото то по ефтино иде отъ тютюня, та че го смъркѫтъ и владици, и попове, и Свято-Горски калугери.

Отъ мѣстото, дѣто почивахме, види са цѣлата *Роика*, сир. нискаха котловина, въ която са разположени селата Павелско и Фойна и въ която Малевската и Орѣховската рѣка, слѣни въ една, са втичѫтъ въ Чепеларската. Чепеларската рѣка иде отъ югъ и успорядно отъ двата ѝ брѣга има два пѫтя: по лѣвия ѝ брѣгъ върви главния Рупченски и Бѣло-Морски пѫтъ, а по дѣсния — пѫтя отъ Павелско за памятнитѣ села Арделево, Острица и Богутюво. Орѣховската рѣка са втича въ Чепеларската до с. Фойна, каето остава като въ триѫгълникъ, образуванъ отъ двѣтѣ рѣки. Павелско е срѣщу Фойна на дѣсния брѣгъ на Чепеларската рѣка, до 2 кил. далечь отъ брѣга,

Освѣнъ възрѣчния пѫть, отъ Павелско къмъ югъ възъ планината върви другъ единъ пѫть, та прѣзъ планината *Калѫчъ-Бурунъ* излиза въ Ахѫ-Челеби при Горно-Дере́-Кьой. Тоя пѫть е най-кѫсия отъ Пловдивъ за Ахѫ-Челебийско, но зимно врѣме мѫчно е проходимъ. Нарѣченския пѫть отъ Павелско и Фойна до Станимака върви ту по дѣсния, ту по лѣвия брѣгъ на рѣката.

Котловината, нарѣчена *Роика*, е съ срѣдно плодородие. Заобиколена е съ високи бърда, съ подножия повечето каменливи и оголени. Само по върховетѣ на бърдата са вижда рѣдка гора. Най-близо до рѣкитѣ има заградени съ *жерди* ливади, слѣдъ ливадитѣ слѣдватъ градини за мисирь и зеленчукъ, а по възвишеноститѣ има ниви, които изчезватъ въ подножията на каменливитѣ бърда. При първъ поглѣдъ *Роиката* ни са види като градина съ безбройни дѣлове четвероѫгълни ниви, междитѣ на които отъ далечь личѫтъ. *Роиката* щѣше да има изглѣдъ на панорама, ако лѫкитѣ и полянкитѣ ѝ бѣхѫ насадени съ плодородни дървета, отъ които немалко приходъ щѣше да има сегашното недотамъ трудолубиво население въ Павелско и Фойна. При това, лѣтната жега, която владѣе тамъ прѣзъ Юний, Юлий и Августъ, щѣше да са услаби. Но, за голѣма жалость, не виждами никакви овощни дървета, котловината е съвсемъ гола и, ако да нѣмаше въ селата и около рѣкитѣ нѣколко орѣхови и върбови дървета, за пѫтницитѣ не щѣше да има ни най-малка сѣнчица. Фойнянцитѣ и Павелцитѣ освѣнъ че неискѫтъ да садѭтъ плодородни и неплодородни дървета, ами тѣ още отъ година на година изсичѫтъ старитѣ и, ако котловината да не бѣ равна въ широкъ поясъ и отъ двѣтѣ страни на рѣкитѣ, прьстьта ѝ отдавна щѣше да са е смила въ рѣкитѣ.

Нѣкои искѫтъ да покажѫтъ, че отъ *Роиката* българското население въ Рупченската Околия е получило особенното си название Рупци, като са основавѫтъ на прѣдположението, че названието Рупци и Рупалани е придадено на много български населения въ низски планински мѣста, нарѣчени *падини* и *ропи*[1]). Ала това не е вѣрно, защото трѣбваше да са наричѫтъ *Рупци* всички българи, обитаѭщи въ планинскитѣ мѣстности; а пакъ ний виждаме въ планинскитѣ мѣстности особенни племянни названия на българскитѣ населения, и напротивъ названието *рупци* срѣщаме да са придава и на нѣкои български населения въ Тракийското поле.

Родопата е току-речи въ срѣдоточието на Рупчоската Околия. Тя е точката, гдѣто са съединявѫтъ двѣ рѣки и нѣколко пѫтища. При с. Фойна са съединявѫтъ: а) пѫтя, който отъ Пловдивското поле влиза въ Родопитѣ прѣзъ Станимашкия проходъ и върви възъ рѣката прѣзъ с. *Нарѣченъ* до Фойна; б) пѫтя, който тоже иде отъ Пловдивското поле прѣзъ Марково и Бѣла-Черква до Фойна, отъ гдѣто надолу пѫтя е единъ дори до надъ Чепеларе, а при границата пакъ са расклонява на нѣколко клона. Отъ Фойна имаше и единъ пѫть за

---

[1]) Рупци, Рупалани. Наука II. V. 463—473. Рупалани или Рупци отъ А. А. Сирку. 4.

Рахово, Малюво и Ситово, отъ тамъ нататъкъ прѣзъ Кара-Балканъ за непокорнитѣ села.

Расположенитѣ въ Родопата села Павелско и Фойна по разстоянието си отъ Пловдивъ, Станимака, Устово, Райково и Пашмаклж сж първий конакъ за пжтницитѣ, когато отивжтъ отъ Пловдивъ и Станимака за Ахж-Челеби и обратно. Тукъ има нѣколко ханчета и кръчми, гдѣто проходящитѣ пжтници могжтъ да прѣнощувжъ и да са нахранвжтъ.

Като сме сега въ сърдцето на тая планинска околия, не ще да бжде излишно баремъ едно повърхностно очъртание за неж. Рупчоската околия лѣжи въ сѣвернитѣ расклонения на сѣверо-источния Родопинъ гребенъ. Въ турско врѣме „Рупчосъ Нахиясж“ е имала 66 села. Тя е допирала до полето[1]). Слѣдъ освобождението, по новото административно распрѣдѣление на Ист. Румелия въ 1880 год. единъ широкъ поясъ отъ край-горскитѣ и близополскитѣ ѝ села са отне и присъедини къмъ Конушката и Пловдивската околии, така щото останахж ѝ само 45 села, отъ които 17 не припознавжтъ автономното управление на Ист. Румелия и до лани сж са управлявали свойски, самостоятелно, а отъ лани насамъ Турция ги управлява прямо, ако и не съвсѣмъ официално[2]). Отъ 45 села, 6 сж българо-християнски, 29 българо-мохамедански (помашки) и 10 смѣсени. Прѣзъ народоброението въ 1880 год. прѣброени сж 32 села: 28-тѣхъ покорни и 4 отъ непокорнитѣ. Въ прѣброенитѣ 32 села е имало 3.363 кжщи, 3.946 домакинства съ 19.326 жители, отъ които 9.680 сж мжжие и 9.646 жени. По народность 19.200 души сж българи и 126 цигани. По вѣроисповѣдание 9.447 д. сж християни и 9.879 д. мохамеданци. Циганитѣ слѣджтъ мохамеданството. Числото на жителитѣ въ 13-тѣхъ непокорни села е неизвѣстно.

Централното Управление е въ с. Чепеларе. Непокорнитѣ села имжтъ свърталището си въ Натанъ. Било е по-напрѣдъ въ Триградъ. Тѣхната републиканска столица са мѣсти. Сегашния Околийски Началникъ въ Чепеларе е турчинъ отъ Пловдивъ. Населението никакъ не е благодарно отъ него, защото нито християнскитѣ, нито мохамеданскитѣ българи му разбиржтъ отъ язика, а освѣнъ това, като е градски турчинъ, който не е толкова ни *намазчия*, ни *рамазанжия*, тѣ глѣджтъ на него като на касабалски *едиисизинъ* и безвѣрникъ.

Понеже тъзи околия по име има 45 села, а на дѣло само 28, припознавжтъ автономията и плащжтъ данъци, тя не може да поддържа администрацията си. Областното съкровище харчи за неж около 800 лири повече, отъ колкото изважда отъ неж областенъ приходъ.

Да дойдемъ пакъ на пжтуванието. Слѣдъ като починахме и са наглѣдахме на широкъ планински кржгозоръ, тръгнахме по стръмния закалкатенъ и каменливъ пжть, прѣзъ загражденитѣ върхъ селото съ *жерди* ниви и слѣзохме въ с. *Фойна* на долния равенъ край, до рѣката, у

---

[1]) Подробно описание за *Рупчосъ* глѣдай въ „Трудъ“ Год. I, кн. VIII — XI. Соф. Пер. Списание, кн. XXIII и слѣдующитѣ.

[2]) Гл. „Непокорнитѣ села въ Родопскитѣ планини“ кн. I и II.

дѣдо Атанасовата механа, го кажи, ханче го кажи, за каквото щешъ го земи.

Селото Фойна лѣжи отъ лѣво на Чепеларската рѣка, тамъ са влива въ неѭ Раховската, така щото южната страна на Фойна са мие отъ послѣдната рѣка, а юго-источната — отъ Чепеларската. Селото е расположено въ стръмнитѣ и голи поли на едно високо бърдо, клонъ отъ Бѣла-Черква, която до *Пръсипа* распуща нѣколко отрасли къмъ югъ и истокъ.

Тукъ е първия конакъ отъ Пловдивъ, Станимака и Ахѫ-Челебийско, втория отъ с. Паласъ и с. Арда, третия отъ Скеча и четвъртия отъ Гюмюрджюне. По тая причина тукъ отъ врѣме още има нѣколко ханчета, за прѣнощуванне на пѫтници и добитъци. Наистина селянитѣ са ползувѫтъ отъ това, като могѫтъ да си исхарчвѫтъ съ по-добра цѣна сѣното, ала отъ друга страна, крьстопѫтя имъ е принесалъ и нѣкои врѣди, въ икономическо отношение и нѣкои промѣнения въ старинския български характеръ по онѣзи мѣстности. Лѣжайки селото на крьстопѫть, то прѣди освобождението е било почти всѣки день удостоявано отъ неканени гости: кѫръ-агаларъ, заптии и новобранци. Разбира са, често пѫти такива гости сѫ жеремили селото, да ги храни и пои, вслѣдствие на което селянитѣ сѫ биле, безъ да щѫтъ, натоварвани съ извънредни разноски. Това обстоятелство е пакъ подѣйствувало на Фойнянцитѣ да намразѭтъ гостоприемството, това отличително качество, особенно между планинскитѣ българи. Тѣ сѫ са отрѣкли отъ тая народна добродѣтель и сега съ криво око глѣдѫтъ на всѣки, който, пѫтувайки, замрькне и остане да прѣспи въ селото имъ.

Селото Фойна много прѣтърпѣ при края на Русско-Турската война, защото, като лѣжи на Бѣломорския пѫть, много табури турска войска, слѣдъ поражението при Кара-Агачь подъ Пловдивъ, бѣгаше по тоя пѫть за да излѣзе при морския брѣгъ. Въ онова врѣме, Фойнянцитѣ и Павелцитѣ напуснали домоветѣ си, бѣгали по срѣдъ зима по кѫшлитѣ и колибитѣ, а съ кѫщитѣ имъ сѫ са располагали бѣгаѭщитѣ войници. Много кѫщи сѫ биле изгорѣни отъ войницитѣ, само и само да огрѣѭтъ и онѣзи измързнали войници-бѣжанци, които, по недостатъкъ на згради и помѣщения, лѣгали сѫ да прѣспивѫтъ по пѫтищата, градинитѣ и нивитѣ. Между изгорѣлитѣ кѫщя има и помашки. Прѣзъ това нечювано бѣгство, Фойнянската черква е била прѣобьрната на хлѣвъ за пашовскитѣ коне. Фойнянскитѣ помаци сѫ послѣдвали примѣра на други бѣжанци изъ Пловдивско, та и тѣ сѫ напуснали домоветѣ си и побѣгнали слѣдъ Сюлейманъ-Пашовата войска; но тѣ скоро са върнали на запустялитѣ си огнища. Казацитѣ на Генералъ-Майора Черевина, които около 10. Януарий 1878 год. тръгнѫхѫ прѣзъ Станимака по главния бѣломорски пѫть, да прѣслѣдвѫтъ частитѣ отъ разбѣгалата са Сюлейманова армия, застигнахѫ рупченскитѣ бѣжанци въ Ахѫ-Челебийската кааза и ги върнахѫ обратно. Само погузнитѣ и по-богатитѣ помаци бѣхѫ са прьснали низъ разни направления по Ардиното корито, та тѣ и не са върнахѫ, тѣ повече бѣженувахѫ. Слѣдъ възстановлението на порядъка отъ русскитѣ окупацион-

ни власти, нѣкои отъ Фойнянскитѣ помаци съ добра цѣна продадохѫ имуществата си и са изселихѫ въ приморската равнина.

Споредъ народоброението въ 1880 год. въ Фойна е имало 105 кѫщи, 115 домакинства и 601 д. ж., отъ които 299 мѫже (231 хр. 68 мох.) и 302 ж. (226 хр. 76 мох.). Въ Павелско е имало въ 1880 год. 260 кѫщи, 307 дом. съ 1528 д. ж., отъ тѣхъ 799 (671 хр. 122 мох. и 6 циг.) мѫжпе, 729 (607 хр. 114 мох. 8 циг.) жени. Послѣдното село, като по отстранено отъ главния пѫть, е запазило повече староврѣмския си битъ. То и по-малко пострада прѣзъ послѣдната война. Като по-голѣмичко въ срѣдоточието на Рупчоската Околия, най-напрѣдъ тамъ са установи Окол. Управление и най-напрѣдъ тамъ са отвори първата телеграфна станция въ Рупчосъ, додѣто нуждата изиска да са прѣмѣсти и едното и' другото въ пограничното село Чепеларе.

Населението и въ двѣтѣ села са занимава по-малко съ земледѣлие и дрѣбно скотовъдство, а повече съ кираджилѫкъ. Прѣди да бѣ свързанъ Пловдивъ съ Едрене, Цариградъ и Деде-Агачь, жителитѣ и отъ двѣтѣ тия села, постоянно сѫ сновали да прѣкарвѫтъ разни стоки отъ Гюмюрджюне, Скеча и Драма за Станимака и Пловдивъ. Най-много тѣ сѫ прѣкарвали соль и риби. Слѣдъ направянието на желѣзницата, тѣ са ограничихѫ да прѣкарвѫтъ само ръжь, пшеница, орисъ и разни зеленчуци за въ Ахѫ-Челебийската кааза, отъ дѣто пъкъ прѣкарвѫтъ за Пловдивъ и Станимака аби; но отъ какъ са основа Ист. Румелия, отъ какъ избѣга голѣма часть отъ тракийското турско население, което носяше исключително абяни дрѣхи, твърдѣ малко аби са внасьѫтъ отъ Ахѫ-Челеби за Ист. Румелия, та за това рупцитѣ кираджии, за да не дохождѫтъ праздни до Пловдивъ и Станимака, откарвѫтъ дърва или дъски.

Поминъка на тия двѣ срѣдоточни рупски села е подобренъ подиръ освобождението. Тѣ сега сѫ отървани отъ помашкитѣ и къръагаларскитѣ чорбаджилѫци. Не са уставьѫтъ да имъ пакостьѫтъ сегашнитѣ автономски жандарми. При това и кадастровия данъкъ имъ падна много легко, сравнително съ данъка, който плащахѫ въ първитѣ години подиръ освобождението. Въ замѣна на това, дѣто кираджилѫка имъ уславѣ, тѣмъ са уголѣми земята съ прѣселванието часть отъ помацитѣ.

Въ просвѣтително отношение тѣ сѫ останали много назадь. Въ турско врѣме имахѫ училища само по име. И подиръ освобождението, малко имъ тегли сърдце за учение. Наистина, автономското правителство дава хубава помощь за Павелското училище, което са мисли да стане нѣкога трикласно и околийско, ала не вѣрвамъ дали ще да цьвне. Павелцитѣ и Фойнянцитѣ прѣдпочитѫтъ, да останѫтъ синоветѣ имъ прости, отъ колкото да са лишѫтъ отъ слабата имъ помощь 4 — 5 години и то въ най-крѣхката имъ възрасть.

Съ стѫпванието си въ Ропката ний влизаме въ областъ съ по-хубави жилища и по-красиво население и отъ тамъ надолу ний постъпенно влизаме въ страна съ по-образовано население. Ний почен-

ваме да срѣщаме по-добрѣ облѣчено население, по-добрѣ построени жилища, по-правиленъ говоръ. Въ абянитѣ дрѣхи тукъ прѣодолява черната боя. Съзираме нѣкои промѣси отъ полско и горско облѣкла. Шаренитѣ елеци и червеникавитѣ потури, които носиѫтъ българитѣ въ сѣвернитѣ Родопски поли, исчезнувѫтъ и са замѣнявѫтъ съ черни абяни *забунчета* или кръстосани *джамадани* и съ черникави потури. Женскитѣ *калцуни* съ теляни копчета замѣнявѫтъ полскитѣ чорапи. Вървитѣ, по обтоката и рѫбоветѣ на абянитѣ дрѣхи, отстѫпвѫтъ по легка-легка мѣсто на гайтанитѣ. Бѣлата или жълтеникавата боя на пояситѣ са замѣства съ алена или малинова. Вмѣсто шаренитѣ платняни женски антерии — за сукмани — на приполчанкитѣ, виждаме черни абяни *гришки* съ коприняни техелчита на полата и ракавитѣ и съ разцѣпени страни. Бѣлата кърпа, тестемела, зема правилна четириѫгълна форма, ако и безъ пръчки по кранщата, която липса го лишава отъ високото название *царстатъ тестемелъ*. Срѣбарнитѣ пари на двата подбренникови края, т. е. дѣто подбренника е зашитъ у алената шапка, личѫтъ и тукъ както и въ полето; подстригванието на женската коса надъ челото, за да ѭ прави спусната врьзъ бузитѣ, което подстригвание виждаме и въ планинскитѣ села Лясково, Яворово и Добри-Лѫгъ, тукъ въ Ропата липсва, а заедно съ него липсвѫтъ и срѣбарнитѣ пари, накачени и навързани о косата, надъ челото. Така сѫщо са губѭтъ почти съвършенно и скупнитѣ домакинства и са замѣствѫтъ само отъ едносемѣйни. Виждаме жени и момичета да прѣдѫтъ, тъкѫтъ и шиѭтъ. Виждаме въ много кѫщи станове за тъкание, ако не хубави аби и пояси, то по-прости и за мѣстно домашно употрѣбление. Наистина, тукъ женитѣ работѭтъ и вънкашна работа, копаѭтъ, прашѫтъ, сушѫтъ сѣно, жьнѫтъ, вършѫтъ и даже орѫтъ, но то е само прѣзъ извѣстни кратки периоди, тъй като селата, разложени въ *Ропката*, не са занимавѫтъ исключително съ земледѣлие; останалото врѣме тѣ са занимавѫтъ съ слабо рѫкодѣлие, което не прѣдставлява никаква мѣстна индустрия за износъ.

Отъ тукъ захващаме да чуваме по-правилно да са употрѣбявѫтъ тройнитѣ членове и тройнитѣ показателни мѣстоимения, както и изговора по турски числата. Въ звучно отношение забѣлѣжваме, че ѫ-то въ сѫществителнитѣ, прилагателнитѣ и глаголитѣ (в. наст., л. 3-то, ч. мн.) са замѣнява съ о, съ малко наклонение къмъ *а*. = оа. Тукъ са захваща третото отъ българскитѣ нарѣчия, а именно южното; но понеже Ропката е на кръстопѫтя, дѣто са дѣлѭтъ източното, западното и южното нарѣчия, срѣщѫтъ са язикови промѣси които исчезвѫтъ, щомъ вървимъ 6 часа възъ Чепеларската рѣка и стигнемъ селото Чепеларе, отъ дѣто надолу, въ точната смисълъ на думата, захваща оригиналното Родопско нарѣчие. И колко е усѣтно промѣнението, като изоставяме коритото на Чепеларската рѣка и наближаваме онова на р. Арда, ще видимъ отъ слѣдното. Фойна лѣжи на лѣвия брѣгъ на Чепеларската рѣка, а Павелско на дѣсния. Два каменни дѫговати моста ги съобщавѫтъ и разстоянието отъ първото до второто не е повече отъ половина часъ отъ сѣверъ къмъ югъ. Но и на такова малко растояние лѣжащи едно отъ друго тия села, второто,

като по на югъ, повече доближа и замѣта къмъ Чепеларе и Ахж-Челебийското село Горно-Дере-Кьой. И по-добри кжщи, и по-облѣчено население, и по-красиви хората са виждхтъ въ Павелско.

Слѣдъ малка почивка въ дѣдовата Атанасова механичка, понеже слънцето наближаваше да са скрие задъ високия каменливъ планински върхъ Персенкъ — водораздѣлъ мѣжду лѣвитѣ притоци на Чепеларската и дѣснитѣ на Кричимската рѣки — ний си зехме малко винце и потѣглихме за Чепеларе. Прѣминахме по каменния мостъ Раховската рѣка и са опжтихме по пжтя, който сé по лѣвия брѣгъ на Чепеларската рѣка ни води за Чепеларе. Утрѣшния день бѣ Петровъ-день и ний бързахме, баремъ въ Чепеларе да стигнемъ вечерьта. На три километра вървежь сé са види на срѣща хубавата поляна подъ с. Павелско, заградени ниви, ливади и градини, правилно распрѣдѣлени на малки четроци — проявление, което на всѣкждѣ виждаме, дѣто домакинствата сж едносемѣйни или съ други думи, дѣто подиръ смъртьта на бащата, синоветѣ веднага раздѣлжтъ на части сичкитѣ му недвижими имущества. Таманъ бѣше прѣдъ жьтва, и каква хубость и привлекателность прѣдставлява Павелската поляна, прѣобърната на ниви и ливади. Като морски вълни са люлѣяхж нивитѣ, прошарени съ зелени ливади. Пжтя ту са снишa, ту са въздига по посѣтитѣ съ фасуль, мисирь и ръжь бърдчинки и на единъ часъ разстояние, той слиза насмалъ до рѣката, а именно снишa са тамъ, дѣто прѣзъ врѣмето на турското Родопско въстание въ 1878 год. отряда отъ руски войници и български доброволци, испроводенъ срѣщу напрѣдвамщитѣ въстанници, на 16. Май бѣ загащенъ отъ въстанницитѣ и безъ малко щѣше да бжде избитъ, ако руснацитѣ не бѣхж нарипкали въ рѣката и българитѣ не бѣхж са распръснали по храстието. Тукъ въ онова врѣме и на сжщия день стана сбивание между отряда и въстанницитѣ, и послѣднитѣ, командувани отъ Керимъ-Паша изъ с. Катунъ (Неврокопско), ако и да владѣяхж височинитѣ и отъ двѣтѣ страни на рѣката, подплашени бѣхж отъ московскитѣ горски топови и са оттѣглихж на вжтрѣ въ Родопитѣ по двѣ направления: владѣмщитѣ височинитѣ отъ лѣво, подъ командата на Керима, са оттеглихж къмъ пл. *Персенкъ*, за да избѣгнжтъ засадата отъ Дермендерския отрядъ, а владѣмщитѣ височинитѣ отъ дѣсно, подъ командата на Керимовия помощникъ, Еминъ-Ага Павалски, зехж пжтя по Калжчь-Бурунъ къмъ Ахж-Челеби.

Пжтуванието отъ Фойна до Чепеларе ни докара горѣстни въспоминания, ако са повьрнемъ петь години и половина назадъ, ако си наумимъ мѣсецъ Януарий 1878 год. Съ думи не може да са искаже и съ перо не може да са опише картината, която тозъ часъ на Бѣломорския пжть прѣдставляваше прѣзъ знаменитото онова Януарско бѣгание на мохамеданцитѣ. Поражена главната турска сила при Кара-Агачъ на 3. и 4. Януарий, тя са разбѣга прѣзъ разни пжтеки и планински пролѣзи, да дири пжтя за Бѣло-Море. Нѣкои части отъ пѣхота и кавалерия навлѣзохж въ Родопитѣ прѣзъ Кукленския мънастирь и прѣзъ Кукленъ, та че прѣзъ Кукленската-спорня съ Яворовци — гора излѣзохж на познатата на читателитѣ Кара-Мандра, отъ дѣто и-

ли прѣзъ Добри-лѫгъ или прѣзъ Юрюшка Поляна — кой отъ дѣто могалъ — излѣзли на Бѣло-Чьрьвинския гребенъ и отъ тамъ слѣзи въ Фойна. Другитѣ части отъ разбѣгалитѣ са войници, навлѣзли въ Родопитѣ прѣзъ с. с. Паналя, Воденъ, Лясково, Добри-Лѫгъ и Бѣла-Чърква, за да излѣзѫтъ и намѣрѭтъ бѣло-морския пѫть при Фойна. По-голѣми части, съ горски топови, съ пашитѣ си, съ музикитѣ си и съ сичкитѣ си военни принадлѣжности, по заповѣдь на Сулейманъ-Паша — слѣдъ като са научилъ, че русскитѣ войски му биле прѣсѣкли пѫтя при Хасково — влѣзохѫ да бѣгѫтъ въ Родопитѣ въ Станимашкия пролѣзъ, прѣзъ Бачковския мънастирь, възъ рѣката по Нарѣченъ, за да излѣзѫтъ пакъ на Фойна. Тогава не ще е мѫчно да си прѣдставимъ, колко хора сѫ стѫпили въ това село като точка, дѣто нѣколко пѫтеки са събирѫтъ, за да слѣдвѫтъ къмъ Бѣло-Море. Не е мѫчно да си прѣдставимъ и каква непрѣкѫсната върволица отъ бѣганци е била, какъвъ мравунякъ посрѣдъ зима е билъ пѫтя отъ Фойна до Чепеларе; защото тоя пѫть на Фойна са събира отъ нѣколко клонове, а отъ тамъ до Чепеларе върви по единъ видъ термопили и чакъ на Чепеларе са раздѣля пакъ на нѣколко клона: за Широка-Лѫка, Пашмаклѫ, Райково и Дере-Кьой. Така щото е било мохамеданското бѣгание най-усѣтно отъ Фойна до Чепеларе, та че и най-много грозни въспоминания си има за него онзи, който 10 или 15 дена слѣдъ бѣга е миналъ по тоя пѫть. Още и сега ни са чернѣѭтъ въ въображението многото огнища по всѣка долинка и равнинка подъ пѫтя и надъ пѫтя; мѣркѫтъ ми са опустошенитѣ около пѫтя дървета, храстие и плетища, опустошени за огрѣвание на измързналитѣ невинни сѫщества; слѣдъ петь години и половина, чакъ когато пѫтувахъ, потърсихъ са цѣлъ отъ страшната картина, която съмъ видѣлъ на 26. Януарий 1878 год.; като че сега глѣдамъ измрѣлитѣ и заровени въ снѣга голи манафи, нахвърленитѣ по долчинкитѣ, измрѣли отъ студь бѣжанци: старци, жени и дѣца, кой нахлупенъ, кой възнакъ, кому главата са види, кому краката или само гърба. И отъ двѣтѣ страни на пѫтя като днесъ помня расхвърленитѣ парчета отъ дрѣхи, кърпи, черги и чулови. Наваленитѣ коне, биволи, волови и крави придавахѫ още по-неприятенъ глѣдъ на сърдцераздирателната картина. Человѣку са покъртва сърдцето отъ едничкия спомѣнъ на тѣзи събития и азъ не можахъ, сега при пѫтуванието, да си прѣдставя, какъ въ 1878 год. равнодушно съмъ глѣдалъ самия оригиналъ на тая картина и защото ми бѣ даже драго като глѣдахъ, че бѣ постигнало такова наказание толкова хиляди мохамедови послѣдователи. Слѣдъ петь години и половина азъ усѣщахъ по-голѣмо състрадание къмъ погиналитѣ невинни старци, жени и дѣца за хатѫра на мохамеда, Митхада и Хамида.

Слѣдвахме пѫтя си по разни бърда, прѣзъ разни долчинки и каменни мостчета. Тукъ вече и по-начесто виждаме чешмици съ дървени или камени чючюри, съ кѫси и дълги дървени корита за поение добитъци. Искачвахме са по една стръмнина за да излѣземъ на Гората *Червена*, извѣстно хайдутско мѣсто, дѣто немалко обири и убийства сѫ станали, както прѣди тъй и слѣдъ освобождението. Слънцето бѣше залѣзло задъ Червенския върхъ, но още грѣяше насрѣщнитѣ

помашки колиби Харделево и Острица — оазиси въ стръмнитѣ камен-ливи суди (урви) срѣщу Червена — и придаваше червено-жълтникавъ видъ на канаритѣ вързъ тѣхъ. Ние бѣхме са простили съ първото си намѣрение, да стигнемъ Чепеларе, заради това Пангаля глѣдаше кж-дѣ ще намѣримъ по-хубава трѣва за добитъцитѣ, та да кундисаме. Едно, че наближаваше вечерь, друго, че пжтувахме прѣзъ Червенà, малко ни бѣ страхъ, при сичко, че стигнахме и заминахме, стигахж ни и заминувахж ни много рупци и други кираджии изъ Чепеларе и Широка-Лжка, които карахж на мулета ржжь, вино, ракия и краставици за Петровъ-день. Разговоритѣ ни са водяхж сé по събитията въ тия мѣста прѣзъ Януарий 1878 год. Пангаля ѣхаше малко прѣдъ насъ и на всѣки 5—10 мин. изваждаше изъ дисагитѣ си крушуменото пахурче, сьркнуваше ракийца и пакъ го скриваше, за да му не поискжтъ другаритѣ. Съ издълѣчванието малко напрѣдъ отъ насъ, той е глѣдалъ да са спастри и въ случай, че ни нападнжтъ хайдути —което никога не може да са не мисли, кога са пжтува прѣзъ Червена — да може да са скрие въ храстието, тъй като по неговата теория, хайдутитѣ по-напрѣдъ нападали по-множината, а послѣ самичкия. Единъ пжть бутнахме мулетата, наближихме го, но той пакъ издалечи; повторихме — пакъ издалечи. Потретихме и Даниилъ му каза „дѣду, нимой изделечава, да ти ни упрашоатъ гарбоа.“ Пангаля тогава изостана съ насъ и азъ го подкачихъ: „Хей стрику Воалчу, повнишъ ли кина е станвалу айтува, ага бѣха душли русситѣ.“ Пангаля бѣ само слушалъ за *резеллика*, който прѣтърпяхж турскитѣ войници и бѣжанци въ 1878 г. чакъ отъ сѣвернитѣ Родопини поли дори до южнитѣ, но не бѣ видѣлъ съ очитѣ си измързналитѣ и измрѣли хора, защото са бѣ крилъ и тогава въ една помашка кжща въ Райково; за това той най-равнодушно и натъртено ми отговори: Хей Христаки, то дуде нистане още адноашъ айноай, нема да дойдатъ турциямнемъ юмуве-не в' глави-не.“

— Ала ни е хубаву, стрику Воалчу, да станватъ толкува люде зянъ.

— То си е лу яще хубаво. То аку не бьоа далъ Госпуть да са кардѝсва инсàнасъ, ни щѣше да има каде да живѣятъ, та щяха да са изядоатъ адни с' други. Пакъ и другу има, Христаки, вамъ горѣ нака, нака, в' Булгарѝя си е дюздисана рабута-на, имате си и Князь, имате си и царску, та ви са льоасну сига дума, ама питате ли тува насъ какво тьаоглимъ утъ ахряньоа-на; а бе брате, нака, нака, в' наша-на казоа адну муле са украде, та силумъ за двѣ три нидяли гу нахòдатъ.

— Дубрѣ бе жанумъ, ала мулета всѣкадѣ са крадоатъ; и боалгарску да стане и русску да стане, кражби ще си има.

— Хей Христаки. Ти ищишъ да ма дейнедисвашъ, ала иди казвай другему тувà. Нака, нака, ти да прущàвашъ. Мень соа казвали русски-не калугере въ Св. Гора, чи въ Руссия да уставишъ 100 лири на срядѣ поатъ воарни са слѣдъ 24 сахатя и щишъ да си хи найдишъ. Стотина души да миноатъ присъ поатенъ, нема да пуклатятъ пари-не.

— Ами друго кина ти казваха калугерене?

— Казваха ми още, чи тамъ лошитѣ люде бѣсятъ. Фати ли са будинъ въ харсѫзлѫкъ или в' ураспужилѫкъ, удадноашъ го прикачатъ. Тамъ пу врютъ поате-ну на ката шесъ сахатя мѣсто имало исправени по двѣ гряди и на тѣхъ закачени ченгеле, за закачание хайдуте. Та затува, тамъ хичъ ни крадоатъ люде-не. И на поатенъ да видятъ пари нипугльоаднуватъ хи. Хей Боже мили Госпудьку, да ли ще стана будноашь и наше-ну русску, и да ли щимъ дучака и ние русска садьоа.

— Лоагали та са, стрику Воалчо о о о, му рѣкохъ азъ. Ами никазваха ли ти калугерене, чи в' Руссия та щатъ убра лу касу си ѣхашъ муле-ту, безъ ти и да пузнаишъ.

— Тува и да ми кажатъ, ни щоа гу повѣрва. Тамъ ку станваха криви рабути, ни щѣше Госпудь да помогне, да стане накава гуляма русска-на царнина; ни щѣше русскиянъ царь да има ноլкува милиона хаскерь.

— Зàприте му лафоатъ, рѣче Узунъ Михаль, вие ни щете да можате да исправитѣ сѣе рабути; варди каде има хубава трява за хайване-се, да кундисаме, чи са моаркна.

— Ама меня са расоардюва на Христакя, оти си са е нему наляснилу в' Суфия, та е забурилъ какво ние тьоаглимъ. Хе е е е й. Другу е въ Руссия, другу е тува. Жанумъ, и въ наше-ну е имàлу адну време соадба салихаанѫнъ гюнюнде, какну е сига въ Руссия, ала утъ какъ излѣзе пустиянъ шираетъ, утъ какъ измислиха истиндаци и инкяре,ниможе да са воарши рàбута, битти маслахатъ. Кой да ми казва, каквоту ще.

Мръкнало са бѣ, когато прѣдъ насъ са бѣлна Червенската Стражарница, двукатна каменна зграда съ хлѣвове долу и стаи горѣ. По-напрѣдъ тамъ мисляхме да са махнемъ и прѣспимъ, но като стоящия вънъ жандаринъ ни каза, че тамъ ще прѣнущува Чепеларския сѫдия съ домашнитѣ си, ний прѣминахме надолу низъ спуска, за да кундисаме на нѣкоя полянка. Михалювия ратай Бечю тананикаше части отъ разни пѣсни. Изглѣдваше, че чака позволение отъ чорбаджията си, да викне нѣкоя пѣсень и да си поотдѫхне въ мрачината. Узунъ Михаль му заповѣда, да рукне нѣкаква хубава пѣсень и Бечю не са забави и запѣ:

Бре, чю ли ли сте или не,
Кина е нову стàналу
Фаф Смилянъ селу гуляму,
Мума е мума рудѝла,
В' аленъ я миндиль пувила,
Люлчица хи е сторила
И пѣсна хи е запѣла. . . .
. . . .

— Друга, Бечю, друга нѣква *по-евелска* пѣсна зàфати, му казахѫ Михаль и Даниилъ. Сѫщото притвърдихме и ний съ Пангаля-Наивния и добродушния ратай са позатърча отъ радость, за дѣто чорбаджията му и неговитѣ другари го канѫтъ да пѣе друга пѣснь. Въ

бързината да стигне мулето си и да измисли нѣкоя староврѣмска пѣсень, той са прѣпжна о една, лѣжаща на срѣдъ пжтя, вѣйка и падна. Горкия го боляхж очитѣ и по мрака, като нищо невидяше, слѣдеше товареното муле. Веднага са исправи и жално зажалѝ:

Труйца брàтя, града градѣха
Деня е градьоатъ, нощѣ са валѝ.
Труйца брàтя кàвуль прàвяха:
Чие-ну любе най-напрѐшь дóйде,
Да ни дунесе рàна прòгима,
Да гу вградиме в' бѣла-са грàда.
Всѣку си любе, любему кàза,
Стойнину любе, Стойни ни кàза,
Ами хи каза млогу рàбута:
Да си уплàви ду деветь килà,
Ду дéветь кила бяла пчинѝца,
Да си уперé бялу-ну праньé
Да гу уперé и да гу прустрé,
Да си испечé топли фурнити,
Да си развиѐ мàлу-ну дѣте.
Сичку е Стойна рàну своаршила,
Дуръ е развѝла мàлу-ну дѣте,
Развила гу е, ни гу пувѝла,
Та си уднѐсе рàна прòгимá.
Га си я вѝдя нѐхину любе,
Та си засипа ситни-не соалзи.
Оти ми плачишъ, Стойнину любе?
— Какъ да ни плàчемъ, Стойне нивѣсту,
Испусналъ си самъ срéбаранъ поарстень
Испусналъ гу самъ в' Бяла-са грàда.
— Моалчи ми, моалчи, Стòйнину любе,
Фрипна ще Стойна извàди гу ще.
Ага ми фрѝпна Стойна нивѣста,
Стойна нивѣста в' Бяла-на грàда.
Стòйнини стрѝци кàмень фарлѝха,
Кàмень пу кàмень, доарву пу доарву,
Стойна си хми са жалничку моли:
Извадите ми дѐсна-на бѝска,
Га ми заплаче мàлу-ну дѣте,
Дунисайте гу да си гу хранямъ.

Испѣтата отъ Беча пѣсень са пѣе по всичкитѣ Родопски села въ Ардината долина. Пѣжтъ іж и българскитѣ села въ Гюмюрджинската приморска равнина. Приказвжтъ старитѣ пѣснопойци, че Бѣлата Града, градена отъ тримата брата, е сегашната Мусина-Калеси при Гюмюрджина. Приказвжтъ още старитѣ, че наистина троицата брата дюлгери, като вградили въ дваровеtѣ най-пъргавата отъ итървитѣ послушали молбата ѝ и оставили едната ѝ цица да са види, за да можало дѣтенцето ѝ да бозае; но млѣкото ѝ било изобилно, та са сливало по стѣната, дѣто и до днесъ са виждали — споредъ расказитѣ на

очевидци — вкаменени бѣло-жълти нàвари. Истина ли е или не вградена Стойна нивяста и да ли нàваритѣ сѫ остатъци отъ теклото мляко, но околнитѣ селяне ходѭтъ отъ незапомнено врѣме, да исчюквѫтъ парченца отъ бѣло жълтитѣ вкаменени пятна по стѣната, стривѫтъ ги на прахъ и давѫтъ въ вода на безмлѣчнитѣ родилки, за да имъ дойдяло млѣко.

Таманъ Бечо испѣ пѣсеньта и таманъ свършихме сѫжденията си за неѭ, стигнахме на кълката, дѣто пѫтя са извива отъ южно къмъ юго-западно направление. Стигнахме „Гроба“ на единъ Чепеларски юнакъ, убитъ отъ единъ неговъ съперникъ, помакъ изъ Софтѫще или Лакавица — хубаво непомня — предъ 60—70 год. за земни спорове. Тамъ, дѣто са извива пѫтя, надъ него има една малка гола полянка, обкичена отъ сичкитѣ страни съ дѫбови и букови храстие. На полянката стърчи единъ телеграфенъ дирекъ. На поляната бѣхѫ стоварили мулетата си много пѫтници и кундисали бѣхѫ тамъ. Слѣзохме и ний да прѣнощуваме тамъ. Подъ пѫтя имаше хубава трѣва за добитъцитѣ. Всичкитѣ разговори вечерьта между пѫтницитѣ са въртяхѫ сѐ около събитията прѣзъ 1878 год., върху турския бѣгъ, върху русското навлизание и изоставяние Родопитѣ, върху Мохамеданското Родопско Възстание отъ Мартъ до Септемврий 1878 год. и върху многото обири и убийства, извършени отъ русското врѣме насамъ въ Червенà и околностьта му. И при сичко, че скоро обиръ не бѣ ставалъ на това мѣсто, пѫтницитѣ са бояхѫ и проводихѫ момчетата да вардѭтъ добитъцитѣ подъ пѫтя. Страхувахме са сички затова защото границата на непокорнитѣ села не бѣ твърдѣ далечь отъ насъ; тя бѣ горѣ на върха на водораздѣла; а Червенà съ гориститѣ си бърда и дълбокитѣ си долове е най-згодно за злодѣйцитѣ мѣсто, гдѣто лѣсно могѫтъ да правѭтъ пакости. То е главната или контролната станция на помацитѣ изъ непокорния западенъ Рупчосъ, дѣто тѣ свободно могѫтъ да влизѫтъ и да са оттѣглювѫтъ лѣсно въ малката си държавица. Прѣспахме подъ синето, тѣсно, планинско небо, подъ приятния шумъ на Чепеларската рѣка и на ближнитѣ Червенски долове, подъ романтичното отъ тихия нощенъ вѣтрецъ, шумоляние на листната гора и при непрѣстанното сѫскание на сѫсалитѣ и жабуркание на жабитѣ.

(Слѣдва.)

ПИСМА

за

Издирванието на корѣнитѣ и законитѣ въ Българский язикъ.

ПИСМО V.

Сега да дойдемъ при ония сѫществителни, които са образувѫтъ отъ прѣминалото причастие на *въ*, но, за да са ви-